

Nils Ahlberg: *Stadsgrundningar och planförändringar: svensk stadsplanering 1521–1721*, Acta Universitatis agriculturae Sueciae 2005:94, Swedish University of Agricultural Sciences, Uppsala, 2005, hela verket 860+196 s., ISBN 91-576-6993-7.

Det är få böcker, både vad gäller undersökningsomfång och i antalet sidor, som kan mäta sig med Nils Ahlberg bok *Stadsgrundningar och planförändringar, svensk stadsplanering 1521–1721*. Därför har även den som redan tycker sig vara relativt bekant med den svenska stormaktstidens stadsplanering en hel del att hämta i den här boken.

Många svenska städers planmässiga utseende har sina rötter i den svenska stormaktstiden, då ett stort antal nya städer grundlades samtidigt som många medeltida städers oregelbundna stadsplaner reglerades. Dessa stadsplaneförändringar och nygrundningar inleddes på allvar i slutet av 1500-talet och var som mest omfattande under 1640- och 1650-talen, för att därefter åter avta. Efter 1680-talet avstannade nygrundningarna helt, medan några regleringar och planförändringar fortfarande genomfördes fram till 1700-talets första decennier. Precis som Nils Ahlberg poängterar, kan de här stadsgrundningarna och stadsplaneförändringarna ses som en spegel av den svenska stormaktstidens ekonomisk-politiska utveckling, som var ”på topp” kring mitten av 1600-talet. Den svenska stadspolitik fick effekter även i områden långt utanför Sveriges nuvarande gränser och detta är något som tidigare inte belysts i särskilt hög grad. Förutom stadsutvecklingen i Finland, som ju var en del av det svenska riket, påverkade den expansiva svenska stormaktspolitik och stadsplaneringen även stadsutvecklingen i delar av exempelvis nuvarande Estland, Polen och Tyskland och satte sina spår till och med i Nordamerika.

Nils Ahlberg över 1000 sidor

långa avhandling – om man räknar in även den separata kartdelen – är en mycket intressant bok, där syftet är att skapa en helhetsbild av den svenska stadsplaneringens omfattning under perioden 1521–1721. Det är just detta helhetsperspektiv som är ett av avhandlingens allra viktigaste och största bidrag. Helhetsgreppet innefattar inte enbart mycket detaljerade beskrivningar av stadsplaneringens alla beståndsdelar; dvs. stadsgrundningar, stadsplaneförändringar i befintliga städer och befästningsprojekt. Undersökningen har dessutom en mycket stor geografisk omfattning, eftersom samtliga städer som berördes av den stormaktstida stadsplaneringen i både Sverige och Finland samt i de svenska provinserna under den här tiden finns med i avhandlingen.

Inledningsvis tecknar Ahlberg en intressant bakgrundsbild till den svenska stadsplaneringen under den här perioden, där han betonar de omfattande krigen som Sverige var involverad i och de därigenom nya svenska landvinningarna i Tyskland, Polen och Ryssland, samt betydelsen av de administrativa och ekonomiska reformerna för att finansiera det expanderande krigsmaskineriet. Det är i detta sammanhang som de många stadsgrundningarna och planförnyelserna under stormaktstiden måste ses. Här visar också Ahlberg hur inspirationen till de nya stadsplanerna kom från europeiska förebilder och idealstadsplaner.

Avhandlingen är indelad i tre huvuddelar. Den första tematiska analysen inleds av tre kapitel. I det första kapitlet behandlas de nyanlagda städerna, i det andra kapitlet stadsplaneförändringar i existerande städer, och i det tredje beskrivs och analyseras befästningsprojekten. Ett resultat vi får av Ahlbergs helhetsundersökning är en uppfattning om fördelningen av nygrundningar, regleringar och befästningar i de olika delarna av det svenska riket. Ahlberg visar att de flesta nygrundade städerna låg i Sverige och Finland, medan ca 15 nygrundningsprojekt utarbetades i de övriga svenska provinserna. Majo-

riteten av stadsplaneförändringarna gällde städer i Sverige och Finland. Vad gäller stadsbefästningarna var däremot en stor majoritet av projekten lokaliserade till provinserna. De stadsbefästningar som genomfördes i Sverige lokaliserades uteslutande till gränsstäder som t.ex. Kalmar och Göteborg.

Avhandlingens tematiska analys fortsätter med en detaljrik genomgång av olika planmönster, där Ahlberg betonar att det funnits en förenklad bild av 1600-talets rutnätsplaner. Genomgången är inte bara en beskrivning av olika typer eller kategorier av stadsplaner som användes, exempelvis långgattsplaner och rutnätsplaner, utan Ahlberg ger oss även en mer teoretisk indelning och formanlys av den rätvinkliga rutnätsplanen utifrån komplexitet eller enkelhet, respektive teoretiskt eller mer praktiskt orienterad plan. Ahlberg visar att de olika planförfattarna och de olika städerna kan kategoriseras utifrån denna formanlys och visar på så sätt att komplexiteten i planerna generellt sett var stor och att planerna skilde sig åt mellan olika städer.

Ahlberg betonar vidare att det finns en föreställning kring stadsmiljöns morfologiska uppbyggnad att torget och kyrkan alltid låg mitt i staden. Ahlberg beskrivning av de många olika torgtyper som återfinns i stadsplanerna bekräftar delvis den etablerade bilden att många torg var centralt placerade, men den här bilden kompliceras av att Ahlberg kan visa att många torg faktiskt låg i städernas utkanter. Vad gäller kyrkornas placering menar Ahlberg att endast omkring 25% av kyrkorna var belägna vid ett centralt placerat torg. Övriga kyrkor var belägna på andra mer perifera platser.

Ahlberg lyfter fram två motiv bakom stadsplaneverksamheten. Dels handlade det om funktionella motiv, dvs. att den enskilda staden hade en funktion i ett vidare nationellt perspektiv i linje med de rådande ekonomisk-politiska förhållandena. Dels hade stadsplaneringen estetiska och representativa motiv på ett lokalt

plan i den aktuella staden. Ahlberg poängterar dock att de två motiven var nära sammanvävda under stormaktstiden, även om grunden till stadsplaneringarna i de flesta städer förmodligen var funktionell. I några fall låg det däremot i första hand estetiska skäl bakom de genomförda stadsplanerna. Ahlberg påpekar också att uppfattningen att det i allmänhet var stadsbränderna som initierade stadsplaneregleringarna inte stämmer utan att det istället finns indikationer på att brändernas betydelse i detta sammanhang under 1600-talet bör omvärderas.

Den tematiska första delen av avhandlingen avslutas med ett kapitel som behandlar de samhällsaktörer som låg bakom stormaktstidens stadsplanering. De svenska regenterna var betydelsefulla i detta sammanhang och många hade ett personligt intresse av stadsplaneringarna. Stadsplaneringen kan också kopplas starkt till reformerna av den svenska förvaltningen under 1600-talet, där rikskanslern Axel Oxenstierna, fortifikationsväsendet och det nyinrättade Lantmäteriet var särskilt betydelsefulla. Även vissa personer inom högadeln hade stort inflytande över stadsplaneverksamheten. I allmänhet initierades både nygrundningarna och planförändringarna ”uppifrån”, även om det också förekommer exempel på att städerna själva tagit initiativ till regleringar. Ahlberg menar att det var Fortifikationen som låg bakom en stor majoritet av de nya stadsplanerna. Fortifikationen utarbetade stadsplanerna i de befästa städerna och i många obefästa städer, medan lantmätarna från Lantmäteriet enbart utarbetade planer för de obefästa städerna.

Den andra huvuddelen av avhandlingen består av en kronologisk och sammanfattande helhetsbild, där Ahlberg sätter in planförändringarna, nygrundningarna och befästningsverksamheterna i ett historiskt sammanhang. Vill man få en mer översiktlig bild av avhandlingens innehåll är det den här delen man bör koncentrera sin läsning till.

Den tredje huvuddelen av boken

är en presentation av avhandlingens grundmaterial och här beskrivs stadsplaneutvecklingen i alla de städer som undersökningen omfattar, vilket är inte mindre än 175 städer, fördelade på 83 städer i Sverige, 33 städer i Finland och 59 städer i de svenska provinserna. Denna del omfattar en imponerande kunskaps- och detaljrikedom och här kan man verkligen tala om ett se den svenska stormaktstidens stadsplanering ur ett helhetsperspektiv. I denna del av boken ger Ahlberg läsaren en konkret bild av fördelarna med att låta undersökningen omfatta alla dessa städer – ingen annan stans har man som läsare möjligheten att på ett och samma ställe jämföra stadsplaneringen i så många städer. Detta är av stort värde för stadsforskningen, men också för den svenska kulturmiljövärdens bevarandebestånd. Eftersom avhandlingen även omfattar städerna i de svenska provinserna finns det förmodligen ett stort intresse för denna avhandling även ur ett internationellt perspektiv. I ett internationellt sammanhang skulle det därmed ha varit en fördel om boken skrivits på engelska.

De aktuella historiska stadskartorna eller utsnitt av de stadskartor som behandlas i boken finns reproducerade i en separat bilaga. Även detta är förtjänstfullt, eftersom dessa kartor finns utspridda i en mängd olika arkiv och därför kan vara svåråtkomliga. Som läsare skulle man dock här och var i textdelen av avhandlingen ha uppskattat om det funnits några förklarande skisser eller kartor av exempelvis de olika gatuplaner och torgtyper som diskuteras i boken.

Det måste poängteras att denna bok inte i första hand är en bok man läser från pärm till pärm. Dess detaljrikedom är allt för omfattande för detta. Nackdelen med bokens omfattande helhetsgrepp är naturligtvis att det kan vara svårt att snabbt skaffa sig en uppfattning om bokens innehåll och ståndpunkt i olika frågor. Här kunde mer systematiska kortare sammanfattningar efter de olika kapitlen kanske ha varit givande. De välformulerade rubrikerna är dock till stor

hjälp i detta sammanhang och gör det ändå lätt att hitta i boken. Fördelen med den höga detaljrikedomen är å andra sidan att boken fungerar utmärkt som uppslagsverk, om man är specialintresserad av exempelvis stadsplanernas utformning. På grund av sin breda uppbyggnad är bokens fokus framför allt inriktad på kvantitativa analyser, vilket är värdefullt på många sätt. Som läsare kan man dock ibland sakna mer fördjupade diskussioner och analyser, t.ex. kring hur de nya stadsplanerna och regleringarna mer konkret implementerades i städerna och hur detta togs emot av stadsbefolkningen. Ett problem i detta sammanhang är också att det är svårt att få en klar uppfattning om vilka av planförslagen som verkligen genomfördes och hur många som stannade som pappersförslag. Sammantaget är dock inte detta något som kan skymma det generellt positiva intrycket av boken.

Den här boken bygger på en mycket omfattande kunskap om stadshistoria och ger ett mycket gediget intryck med en imponerande hög grad av detaljrikedom. Genom sitt sätt att verkligen ta ett helhetsgrepp på den svenska stormaktstidens stadsplanering är den unik i sin form och omfattning. Den har därför ett stort värde och innehåller ett rikt material som är användbart såväl inom stadsforskningen som inom stadsplaneringen, liksom för den som är intresserad av stadshistoria, svensk stormaktspolitik eller städers planmässiga uppbyggnad. För alla oss som kan räkna oss till någon av dessa kategorier är denna bok en omistlig vän att återkomma till – om och om igen.

Annika Björklund

annika.bjorklund@humangeo.su.se

Kulturgeografiska institutionen

Stockholms universitet